

DESCOPERIRI ARHEOLOGICE PE ȘANTIERELE DE TRANSILARE

Partea a II-a

Bisericile Sf. Ilie Rahova și Sf. Ion Nou¹

Vasilica Sandu-Cuculea

În cadrul vastului plan de sistematizare a zonei înconjurătoare Pieții Unirii din București, ce trebuia să aibă la fațadă construcții noi, s-a ajuns la soluția salvatoare a translării bisericilor Sf. Ilie Rahova și Sf. Ioan Nou.

I. BISERICA SF. ILIE RAHOVA

Biserica Sf. Ilie Rahova a fost construită în apropierea dealului Mitropoliei, pe la anul 1738, de monahul Isaia Novăceanul, sora sa Sanda și soțul acesteia Atanasie, în cinstea prorocului Ilie. În ea își înălțau rugăciunile către Dumnezeu credincioșii din împrejurimi, în mare parte plăpumari, pantofari, dogari și vărari². Într-un document din 3 aprilie 1747, biserica era numită „Sf. Ilie cea nouă”. La 11 iulie 1754 mahalaua din jur purta numele de Sf. Ilie³. Biserica a fost grav avariata de cutremurul din anul 1802, „încât cu grijă și înfricoșare se mai puteau aduna credincioșii la rugăciune”.

După 26 de ani, cam prin anul 1828, vornicul Fotache Știrbei a hotărât să zidească din temelie o biserică în cinstea „Sf. Treimi”. Ctitorul a stabilit dimensiunile bisericii și a mărit curtea acesteia, dăruind o bucată de teren aflată în apropierea caselor sale de pe podul Haidâm, numit și Podul Calicilor (Calitei). Pentru întreținerea ei a dăruit întreaga sa avere mișcătoare și nemișcătoare, afară de țigani robii, care vor fi eliberați la moartea sa⁴. Din păcate, donatorul n-a apucat să-și vadă biserica terminată, însă episcopii numiți de el – P.S. Neofit, episcopul Râmnicului și banul G.G. Filipescu – au reușit să sfârșească lucrarea înainte de 15 august 1838 (data pisaniei), în timpul domniei voievodului Al. D. Ghica. Tot din textul pisaniei aflăm că în biserică au fost îngropați vornicul Fotache Știrbei, împreună cu soția sa Ralița și fiii lor. În anul 1874 a fost pictată de către Gh. Tattărăscu. Are formă de navă cu două turle: un turn-clopotniță pe pronaos și o tură scundă pe naos.

În pericol de a fi demolată pentru construirea Bd. Poporului, după numeroase demersuri⁵, biserica-monument istoric și de artă – a fost salvată prin translarea ei în 19 iunie 1984 din Calea Rahovei, nr. 21, în str. Sf. Apostoli, nr. 75, la o distanță de 49 m față de vechiul amplasament, pe o direcție de 23° spre sud-vest⁶.

¹ Vasilica Sandu, *Descoperiri arheologice pe șantierele de transilare. Partea I. Bisericile Schitul Maicilor, Olari și Mihai Vodă*, în București, XII, 1997, p. 31–51.

² Petre Gârboviceanu, *Șapte biserici din București cu averea lor proprie*, Buc., 1904, p. 73–74.

³ N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al monumentelor feudale din București*, 1961, p. 287 și bibl.

⁴ Petre Gârboviceanu, în *op. cit.*, p. 74.

⁵ Arh. Lidia Anania, Cecilia Luminea, Livia Melinte, Ana-Nina Prosan, Lucia Stoica, Neculai Ionescu-Ghinea, *Bisericile osândite de Ceaușescu*, Edit. Anastasia, 1995, p. 81–85.

⁶ Eugen I. Iordăchescu, *Translația construcțiilor*, București, 1986, p. 79–82; Idem, *Translația a două monumente istorice și de arhitectură bucureștene*, în *Revista muzeelor și monumentelor. Monumente istorice și de artă*, nr. 2, 1986, p. 72–75.

Lucrările pregătitoare în vederea translării s-au desfășurat într-un ritm alert (1 aprilie – 19 iunie), sub permanenta amenințare cu demolarea. S-a lucrat în trei schimburi, folosindu-se mijloace mecanice pentru excavarea pământului de jur împrejurul bisericii și de pe traseul căii de rulare. Presați de timp, nu s-a mai putut ține seama de existența unor vestigii arheologice care trebuiau investigate și salvate cu mijloace și metode specifice. De aceea precizăm de la început că rezultatele descoperirilor arheologice prezentate în continuare nu reprezintă tot potențialul arheologic al sitului, ci numai ceea ce s-a putut constata și consemna pe acest șantier de translare.

Asistența arheologică efectuată între 4 aprilie și 9 iunie 1984 a urmărit evacuarea manuală a pământului din biserică, până la adâncimea de 3,05 m de la nivelul de călcare⁷ al pavajului din dale de marmură existent până în anul 1984, înaintea lucrărilor pregătitoare translării. De asemenea, s-au supravegheat excavațiile mecanice efectuate în exteriorul bisericii până la adâncimea de 2,40 m⁸. Au fost descoperite date arhitectonice și istorice care completează informațiile oferite până acum de izvoarele documentare și cartografice.

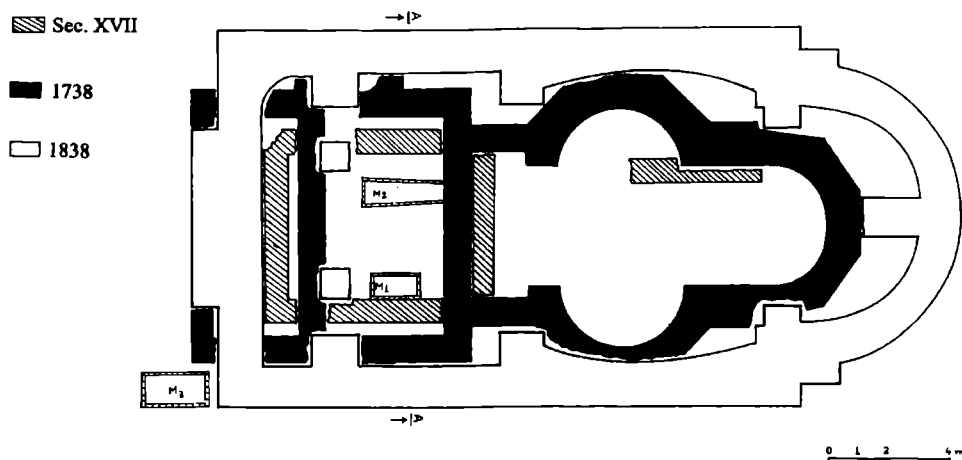

Fig. 1 – Biserica Sf. Ilie Rahova. Plan de situație al fundațiilor celor trei biserici.

Prima operație a constat din demontarea pavajului din dale de marmură roșie-brună de $0,62 \times 0,63 \times 0,06$ m și a celor două pietre de mormânt din pronaosul bisericii. După evacuarea de pe întreaga suprafață a bisericii a stratului de nisip de sub pavaj, pe locurile de unde au fost demontate cele două pietre de mormânt au apărut criptele acestora.

Continuându-se evacuarea pământului de umplutură aflat sub stratul de nisip, a apărut la 0,40–0,50 m adâncime, zidăria unei biserici mai vechi (*biserica II*), construită în anul 1738, cu planul trilobat, abside poligonale și turn-clopotniță pe

⁷ Pentru descoperirile arheologice făcute în interiorul bisericii, nivelul de călcare al pavajului din dale de marmură reprezintă cota „0”.

⁸ Nivelul de călcare al curții bisericii este cu 0,65 m mai jos decât cel din interiorul bisericii. Descoperirile făcute în jurul acestora au fost raportate la nivelul curții = cota „0”.

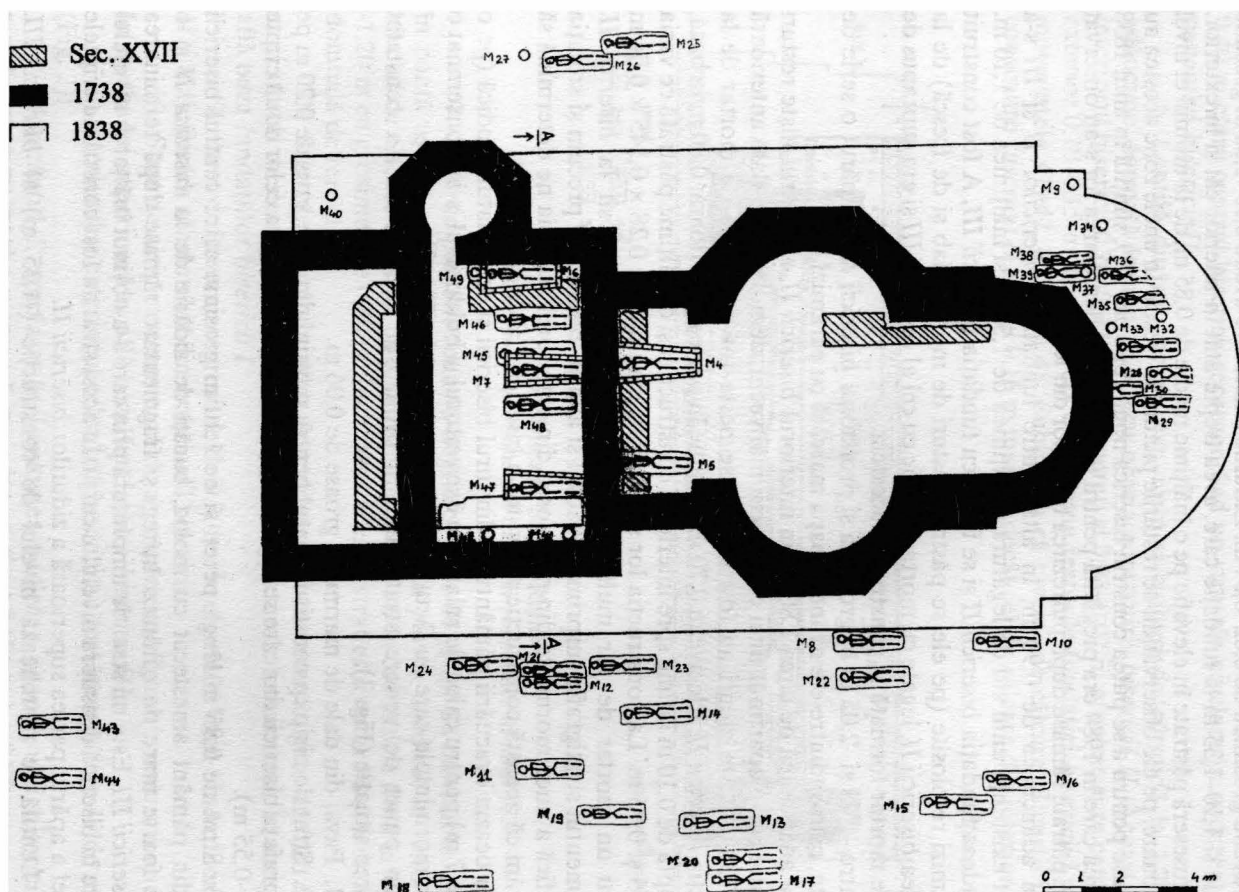

Fig. 2 – Biserica Sf. Ilie Rahova. Planul reconstituit al bisericii construite în anul 1738 și localizarea mormintelor din secolele XVII–XVIII.

latura nordică a pronaosului. Aceasta fusese zidită din cărămidă de $0,28 \times 0,145 \times 0,04-0,05$ m, legată cu un mortar friabil, din cauza cantității mici de var din compoziție, rosturile având grosimea de $0,02-0,04$ m. Zidurile exterioare aveau $0,75-1,00$ m grosime în elevație și $1,10-1,35$ m la fundație care, avea trepte atât în interior cât și în exterior. Zidurile fuseseră păstrate în elevație pe o înălțime medie de $0,85$ m, de la ultimul ei nivel de funcționare, pe ele observându-se resturile picturii în frescă. În unele zone acestea au fost distruse pentru a se putea construi biserica nouă (*biserica III*), sfințită în anul 1838 (Fig. 1), cea care în 1984 era pregătită pentru translație. La demolarea lor s-au observat lăcașurile păstrate rămase după putrezirea tiranților din lemn.

La adâncimea de $0,90$ m, în altar, între fundațiile *bisericilor II și III* s-a constatat existența unui zid de legătură cu lățimea de $1,30$ m și înălțimea de $1,10$ m. Acesta adosa fundația *bisericii II* și se tesa cu fundația *bisericii III*. A fost construit din cărămizi refolosite (pe ele se păstrau resturi de mortar slab și de frescă) de la demolarea *bisericii II*, legate cu mortar identic cu cel al *bisericii III* și era suprapus de lentila de mortar formată la construcția acesteia.

Între $-1,68$ și $-2,05$ m în gropnița și pronaosul *bisericii II* au apărut o serie de morminte, câteva dintre ele având groapa marcată cu cărămizi.

La adâncimea de circa $1,80$ m, în interiorul *bisericii II*, au apărut niște resturi de fundație ce au aparținut unei construcții mai vechi, demolată la o dată anterioară anului 1738. Aceste ziduri au fost suprapuse peste tot de lentila de mortar de la construcția *bisericii II*. Ele aveau $0,70$ m grosime în partea superioară, $0,80$ m la bază, cu o treaptă de $0,10$ m lățime spre interiorul construcției și o înălțime păstrată ce varia între $0,65$ și $0,75$ m. La construcția lor s-au folosit cărămizi de $0,28 \times 0,145 \times 0,04$ m legate cu un mortar de var mult mai rezistent decât cel folosit la *biserica II*. Deranjamentul stratigrafic surprins în naosul și altarul *bisericii II* precum și situația stratigrafică a unor morminte din pronaos și din exteriorul acesteia ne determină să considerăm că această construcție a fost tot o biserică (*biserica I*).

Cu ocazia evacuării pământului din jurul *bisericii* și de pe latura sudică (pe o lățime de 7 m) pentru calea de rulare, cu excavatorul și buldozerul, s-au consemnat o parte din mormintele care au făcut parte dintr-un cimitir (Fig. 2).

Din punct de vedere stratigrafic, în pronaosul *bisericii III* s-a constatat următoarea situație (Fig. 3):

1. Pavaj din dale de marmură, groase de $0,06$ m.
2. Strat de nisip ce constituia patul pentru pavajul din dale, gros de $0,20$ m pe toată suprafața *bisericii* dar care se îngroșa în pronaos până la bolta celor două cripte ($-0,33$ și $-0,55$ m).
3. Strat de $0,85$ m lângă pereți și de $1,10$ m grosime către centrul *bisericii* format din pământ amestecat cu moloz, bucăți de zidărie de la *biserica II* și o cantitate foarte mare de cărămizi întregi și fragmentare rămase după terminarea zidirii *bisericii III*. Este un strat de umplutură prin care s-a obținut înălțarea nivelului de călcare în biserică deasupra nivelului curții. În acest strat au fost construite criptele și tot în el a apărut partea superioară a zidurilor *bisericii II*.
4. Lentilă ce marchează nivelul de construcție ($-1,35$ m) al *bisericii III*. Conține mortar de var și cioburi de cărămidă, având o grosime de $0,15-0,17$ m lângă pereți, subțindu-se spre centrul *bisericii* până la $0,03-0,04$ m. Probabil că la baza acestei lentile fusese nivelul de călcare al *bisericii II*, al cărei pavaj a fost demontat

odată cu demolarea ei. Această lentilă suprapune zidul de legătură dintre fundațiile bisericilor II și III.

5. Pământ de culoare cenușie-negricioasă, de 0,20 m grosime lângă pereți și 0,40 m către centrul bisericii reprezentând un strat de nivelare în vederea montării pavajului bisericii II.

6. Lentilă din mortar de var, nisip și cioburi de cărmidă la 1,75–1,80 m adâncime, formată în anul 1738, cu ocazia construirii bisericii II. Aceasta avea în interiorul bisericii 0,20–0,30 m lângă pereți și 0,03–0,07 m grosime spre centru, iar în exterior 0,10–0,15 m lângă pereți. Suprapune resturile fundației bisericii I precum și mormintele 41, 42, 45, 46 și 48. Subliniem că nivelul de călcare al curții în timpul construirii bisericii II era cu 0,15 m mai sus decât cel de călcare din interior.

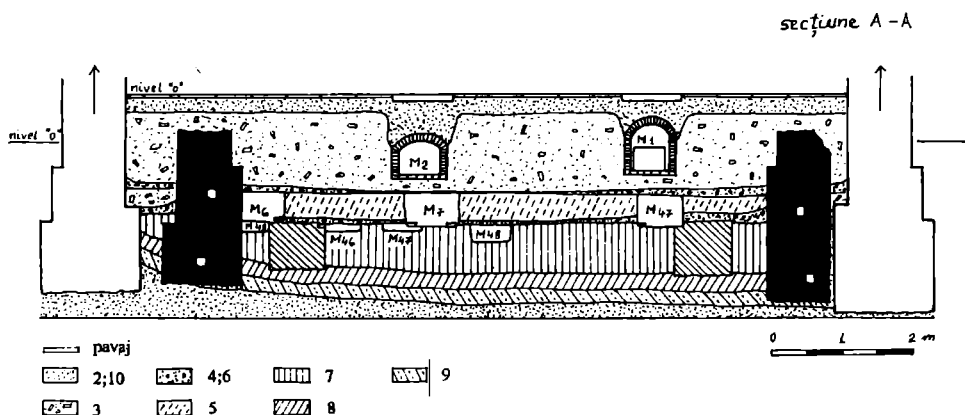

Fig. 3 – Biserica Sf. Ilie Rahova.

Profilul transversal al pronaosului bisericii construite în anul 1838.

7. Strat de pământ cenușiu-negricios tăiat de gropi de morminte. El cobora în pantă ușoară pe direcția nord-sud, apărând în partea nordică, la -1,00 m de la nivelul de călcare al curții, cu grosimea de 0,50 m iar în cea sudică fiind înregistrat la -1,20 m cu grosimea de 0,80 m. Înclinarea acestui strat este naturală și indică o pantă domoală de terasă.

8. Strat de pământ argilos de culoare galben-cenușie, gros de 0,20 m, deus ca și stratul de deasupra, conform configurației naturale a terenului. În acest strat se află baza fundațiilor bisericii I.

9. Strat de loess cu o grosime de 0,30 m. În el se află baza fundațiilor bisericii II și majoritatea scheletelor din exteriorul bisericii.

10. Strat de nisip care urmează de asemenea configurația naturală a terenului. În partea lui superioară se află baza fundațiilor bisericii III.

În interiorul și exteriorul celor trei biserici au fost înregistrate 49 de morminte (Fig. 2):

Mormântul 1, amplasat în jumătatea sudică a pronaosului bisericii III, cu piatră de mormânt din marmură roșie-brună ($L = 1,60$ m; $l = 0,85$ m; $gr = 0,13$ m), inscripție în limba română cu alfabet chirilic care menționează numai rămășițele marelui vornic Fotache Știrbeiu și ale soției sale vorniceasa Ralita, născută Ghica și

anul 1837 (sic). După scoaterea pietrei de mormânt s-a constatat că aceasta fusese așezată deasupra unei cripte cu boltă ce se afla la 0,33 m iar baza la 1,13 m adâncime, construită dintr-un rând de cărămizi, legate cu mortar de var. Cripta avea 1,20 m lungime, 0,65 m lățime și 0,80 m înălțime. În interiorul criptei s-a găsit o cutie de formă paralelipipedică, din scânduri vopsite verde în care se aflau oseminte de la patru schelete reînnumate. Cele două schelete în plus față de textul pietrei de mormânt erau ale fiilor vornicului Fotache Știrbei, după cum precizează textul pisaniei.

Mormântul 2, situat în jumătatea nordică a pronaosului, cu piatră de mormânt din marmură roșie-brună (L = 1,60 m; l = 0,835; gr = 0,125 m), inscripție în limba română cu alfabet chirilic care pomeneste numele biv-vel-vistiernicului Stoica Urlățeanu, soția lui Sanda, clucerul Constandin și Lucsandra cu neamul lor, 1837, august, 9 (sic). Sub această piatră s-a găsit la adâncimea de 0,55 m o criptă boltită, de formă trapezoidală în plan (2,80 × 1,00 × 0,70 m), înaltă de 0,65 m, construită din cărămidă și mortar de var. La demolarea criptei s-a constatat că în interiorul ei fuseseră depuse oasele a peste 15 schelete reînnumate.

Mormântul 3, aflat în exteriorul bisericii, paralel cu latura sudică a pridvorului, cu piatră de mormânt din marmură albă (L = 1,94 m; l = 1,02 m; gr = 0,10 m), inscripție în limba română cu alfabet de tranziție care amintește numele marelui clucer și procuror al Înaltei Curți Scarlat Urlățean, decedat la șaizeci de ani, 1851, iulie, 11. Piatra se sprijinea pe o construcție din cărămidă și mortar de formă paralelipipedică, cu podeaua nezidită. La adâncimea de 1 m, de la nivelul de călcare al curții în anul 1986 s-a găsit scheletul „în situ”, orientat V-E al unui bărbat matur. Pe creștetul cutiei craniene s-a observat o pată de oxid verde de 5 × 10 mm. Nu a avut nici un fel de inventar.

Mormântul 4. Schelet „în situ” la -1,70 m. Groapa, de formă trapezoidală cu pereții marcați pe trei laturi, în partea inferioară de trei rânduri de cărămizi suprapuse, avea dimensiunile de 2,10 × 0,95 × 0,76 m, în exterior. Latura vestică a gropii o forma fundația dintre naos și pronaos. S-a găsit o para turcească din argint, bătută la Constantinopol de Abdül Hamid I în anul 1774⁹, un fragment de brocart de culoare maronie, țesut din mătase și fir metalic, un bumb și garnitură din fir metalic oxidat verzui. Mormântul suprapunea fundația dintre naos-pronaos a *bisericii I*.

Mormântul 5. Schelet „în situ” la -1,70 m, groapă rectangulară cu colțurile rotunjite.

Mormântul 6. Schelet „în situ” la -1,68 m. Groapa avea pereții marcați la bază de cărămizi așezate orizontal. S-a găsit o monedă din argint asemănătoare cu cea descoperită la mormântul 4, dar care a fost pierdută de muncitori.

Mormântul 7. Schelet „în situ” la -1,75 m. Groapa, de formă trapezoidală avea în partea inferioară pereții marcați cu cărămizi și dimensiunile în exterior de 2,10 × 0,92 × 0,76 m.

Mormintele 8–40 și 43–44 au fost descoperite în exteriorul *bisericii II*.

Mormântul 8. Schelet „în situ” la -2,15 m, în stratul de loess. Pământul de umplură al gropii avea culoarea cenușie-negricioasă și conținea buciți de cărbune.

Mormântul 9. Reînnumare sub fundația *bisericii III* la -2,20 m. Groapa săpată în stratul de nisip fusese umplută cu pământ cenușiu conținând cărbune.

Mormântul 10, cu scheletul „în situ” al unui individ matur la -2,15 m.

⁹ Nr. inv. MIAMB 143.392. Identificarea a fost făcută de Maria Grigoruță.

Mormintele 11 și 12. Schelete „in situ” la -2,15 m.

Mormintele 13–20. Schelete „in situ” la -2,35 m.

Mormântul 21. Schelet „in situ” la -2,25 m.

Mormântul 22. Schelet „in situ” la -2,35 m. S-a găsit o monedă turcească perforată de argint din secolul XVIII, cu diametrul de 11 mm, ruptă în cinci fragmente datorită presiunii exercitate de buldozer.

Mormintele 23 și 24. Schelete „in situ” la -2,35 m.

Mormântul 25. Schelet „in situ” la -1,35 m, cu inel și monedă din metal comun, distruse total.

Mormântul 26. Schelet „in situ” la -1,85 m.

Mormântul 27. Reînhumare la -1,35 m.

Mormintele 25–27 s-au găsit în profilul culoarului săpat cu excavatorul, pe latura nordică a bisericii.

Mormântul 28. Schelet „in situ” la -2,10 m. A fost tăiat de fundația bisericii III și suprapus de zidul de legătură dintre fundațiile bisericilor II și III.

Mormântul 29. Schelet „in situ” la -2,10 m. Groapa lui a tăiat lentila de mortar formată la construirea bisericii II și era suprapusă de zidul de legătură.

Mormântul 30. Schelet „in situ” la -2,10 m. A fost tăiat de zidul de fundație al bisericii II, și suprapus de zidul de legătură.

Mormântul 31. Schelet „in situ” la -2,10 m. S-a găsit un pieptene bilateral din os cu dinții egali, distruși de la bază. Este rupt în patru bucăți.

Mormântul 32 și 33. Reînhumări în cutii din scânduri la -2,10 m. S-au găsit cuiele de la sicrie.

Mormântul 34. Reînhumare sub fundația bisericii III, la -2,20 m.

Mormântul 35. Schelet „in situ” la -2,30 m.

Mormântul 36. Schelet „in situ” la -2,30 m. S-au observat urme de la scândurile sicriului.

Mormântul 37. Reînhumare la -2,20 m.

Mormântul 38 și 39. Schelete „in situ” la -2,30 m.

Gropile mormintelor 31–39 au tăiat lentila de mortar ce indică nivelul de construcție al bisericii II și au în pământul de umplutură fragmente de cărămidă și mortar. Toate au fost suprapuse de lentila de construcție al bisericii III.

Mormântul 40. Reînhumare sub colțul nord-vestic al fundației bisericii III, în stratul de nisip la -2,25 m. Împreună cu oasele s-au găsit fragmente de material textil de culoare vișinie și dintr-o țesătură din fir metalic alburui, oxidat verzui.

Mormintele 41 și 42. Reînhumări la -2,00 m, într-un pământ rulat de culoare negricioasă, amestecat cu fragmente de cărbune de lemn și oase umane antrenate, aflat între fundațiile bisericilor I și II, suprapus de lentila de construcție a bisericii II.

Mormântul 43. Schelet „in situ” la -2,05 m, în peretele vestic al casei săpate în exteriorul bisericii, în vederea construirii căii de rulare.

Mormântul 44. Schelet „in situ” la -2,00 m față de nivelul curții, imediat la nord de M₄₃.

Mormintele 45 și 46. Schelete „in situ” la -1,90 m. Au fost suprapuse de lentila de mortar de la construirea bisericii II.

Mormântul 47. Schelet „in situ” la -1,85 m. Groapa, de formă trapezoidală avea pereții marcați cu un rând de cărămizi pe laturile nordică și vestică, celelalte două laturi fiind delimitate de fundațiile bisericilor I și II.

Mormântul 48. Schelet „in situ” la -2,00 m.

Mormântul 49. Schelet „in situ” la -1,90 m.

Toate scheletele găsite „in situ” zăceau culcate pe spate (în decubit dorsal), în general cu picioarele întinse și palmele pe abdomen, cu capul la vest și picioarele la est, poziție caracteristică ritualului creștin ortodox.

La majoritatea mormintelor nu s-a găsit nici un fel de inventar. Acolo unde s-a semnalat, acesta constă dintr-un pieptene de os, trei monede turcești de argint (una pierdută de către muncitori), o monedă și un inel din metal comun distruse total de acizii solului și de presiunea utilajelor mecanice.

Mormintele 1–3 aparțin perioadei de funcționare a *bisericii III*.

Mormintele 4–7, 28–29, 31–33, 35–39, 47 și 49 având în vedere situația stratigrafică clară în care au fost găsite, aparțin perioadei de funcționare a *bisericii II*. Pentru mormintele descoperite în partea sudică a bisericii lipsesc datele stratigrafice, care n-au mai putut fi observate în condițiile unor răzuiele făcute în mare grabă cu buldozerul. Singurul element de datare este moneda turcească din secolul XVIII, descoperită la M₂₂, aflat la -2,35 m adâncime. Se poate presupune că și celelalte morminte situate la aceeași adâncime datează din același interval de timp. Reînhumările aflate sub fundația *bisericii III* au fost făcute din scheletele „in situ” ale mormintelor mai vechi, interceptate pe traseu, cu ocazia săpării șanțului pentru construirea acesteia, înainte de anul 1838. Nelămurită a rămas și datarea mormintelor 25–27 observate în profilul culoarului săpat pe latura nordică a bisericii.

Mormintele 30, 41–42, 45–46 și 48 sunt în legătură cu perioada de funcționare a *bisericii I*.

În stratul 3, s-au găsit în marginea nord-vestică a criptei mormântul M₂, un ancadrament de fereastră, din piatră sculptată cu motive vegetale în stil brâncovenesc, iar în altar un picior de sfeșnic cu toartă din lut cu smalt maroniu.

La -1,40 m s-au descoperit: un dispozitiv de suspendare de la o candelă din metal oxidat verzui; o linguriță (L = 156; l_{căuș} = 41 mm), din metal oxidat negru și verzui în jurul zonei lipsă din fundul căușului cu coada pătrată în secțiune având capătul în formă de con de brad și un fragment cu frunză și cârcel dintr-un ornament de bronz. Aceste piese au fost pierdute sau abandonate la demolarea *bisericii II*.

Cu ocazia excavațiilor făcute în vederea translării bisericii construite în anul 1838, s-a observat că terenul pe care au fost construite bisericile era o terasă naturală care avea o înclinare slabă, pe direcția nord-sud. Pe planul orașului București ridicat de Ferdinand Ernst în anul 1791¹⁰, pe cel din 1856¹¹, la circa 200 m nord-est de biserica Sf. Ilie este trecut cursul Dâmbovicioarei, un afluent al Dâmboviței care izvoră de la poalele Dealului Spirii. Trecerea peste Dâmbovicioara se făcea pe podul lui Haidâm sau al Turcului la sud de acesta aflându-se Podo Calitza¹², denumire alterată a Podului Calicilor din secolul XVII¹³, care la 1856 se numea Ulitza Kraiovei și care după războiul de independență s-a numit Calea Rahovei. În secolul XVI, pe malul drept al Dâmboviței, la sud de Baia Mitropoliei (viitoarea grădină a bisericii Domnița Bălașa) și de livada domnească se întindea mahalaua Calicilor. În secolul

¹⁰ Ferdinand Ernst, *Plan der Wallachischen Haupt u. Residenz – Stadt Bukarest*, 1791, inv. MIAMB 11.121.

¹¹ Friedrich Jung, *Plan der Stadt Bukarest*, 1856, fotocopie aflată la MIAMB, inv. 11.130.

¹² Copie după Planul orașului București, alcătuit de ofițeri topografi ruși pe la 1770, inv. MIAMB 53613. Planul original se află în arhiva istorică militară de la Moscova.

¹³ Paul Cernovodeanu și Nicolae Vătămanu, *Considerații asupra „calicilor” bucureșteni în veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea. Câteva identificări topografice legate de așezările lor*, în București, III, 1966, p. 35.

XVII, datorită extinderii orașului și a daniilor domnești către boieri, calicii bucureșteni sunt împinși mereu spre sud, ultimul document care îi mai menționează în zonă, între locurile mănăstirii Mihai Vodă și cele ale Mitropoliei este un hrisov din 1668¹⁴. Încă înainte de anul 1670 boierii Rudeni dobândiseră de la domnie locuri întinse în mahalaua Calicilor, unde-și făcuseră case, pentru ca în jurul anului 1700 să fie atestați aici și boierii Dudești, Brăiloi, Leurdeni, Golești și alții. Din conținutul unui document din aprilie 1741 rezultă că bucureștenii nu mai știau unde fusese mahalaua calicească, împrejurimile Podului Calicilor fiind locuite acum de boieri și negustori¹⁵, dar și de meseriași.

Probabil, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, pe malul drept al Dâmbovicioarei, mai precis, dacă avem în vedere orientarea curbelor de nivel, pe malul nordic al unei vâlcele, afluentă Dâmbovicioarei, în apropierea podului lui Haidâm, la marginea nordică a mahalalei Calicilor, a fost construită o bisericuță cu fundația din cărămidă având planul posibil trilobat (*biserica I*). În pronaosul bisericii au fost făcute trei înmormântări și în jurul ei a funcționat un mic cimitir din care au putut fi precizate clar numai trei morminte. Numărul mic al înmormântărilor poate fi un indiciu că biserica fie n-a avut o durată prea lungă de funcționare sau a funcționat într-o vreme când populația din zonă era puțină, în condițiile gonirii calicilor mai spre sud și a instalării marilor familii boierești. Această biserică nu a fost atestată documentar, în timpul funcționării sale. Singura mențiune din care deducem că se știa de existența ei este documentul din 3 aprilie 1747 în care biserica construită în anul 1738 este numită „Sf. Ilie cea nouă”. Deci, pe acel loc fusese o altă biserică ce avusese tot hramul „Sf. Ilie”. Din motive necunoscute a fost demolată, nu cu mult timp înainte de anul 1738 și terenul curățat de resturi.

Pe același loc, înscriind în planul ei resturile nedemolate încă ale fundațiilor vechii biserici, monahul Isaia Novăceanu, sora sa Sanda și soțul acesteia Atanasie au construit în anul 1738 *biserica II*, „Sf. Ilie cea nouă” pe un teren al boierilor Golești, situat pe partea stângă a Podului Calicilor¹⁶. Avea la ferestre ancadrame din piatră și fusese pictată în frescă. În pronaos și gropniță au fost făcute înmormântări, gropile a patru morminte fiind marcate la bază prin unul sau mai multe rânduri de cărămizi suprapuse. În exteriorul bisericii a funcționat un cimitir, cu un număr mult mai mare de înmormântări, indiciu al înmulțirii populației în zonă. Puținele obiecte de inventar găsite în morminte, precum și cele descoperite pe nivelul de funcționare, pierdute sau abandonate cu ocazia demolării bisericii arată starea materială bună a bisericii și a enoriașilor ei. Biserica „Sf. Ilie” fiind grav avariata de cutremurul din anul 1802 a fost demolată.

După planurile și cu banii lăsați de vornicul Fotache Știrbei, înainte de 15 august 1838, biserica a fost rezidită. Noua biserică (*biserica III*) având și hramul „Sf. Treime”. Este în formă de navă, de dimensiuni mai mari și a înscris în interiorul ei fundațiile și o parte din elevația bisericii „Sf. Ilie cea Nouă”. Zidurile au 0,90–1,00 m grosime în elevație și 1,20–1,40 către baza fundațiilor, care au o treaptă spre interior și două spre exterior. Fundațiile se adânceau până la 2,75 m pe laturile nordică și estică și 3,05 m pe laturile sudică și estică. Adâncirea lor diferită se explică prin cotele variabile ale stratului de nisip pe care au fost construite. O parte din cărămizile

¹⁴ Idem, în *op. cit.*, p. 27.

¹⁵ G. I. Ionescu-Gion, *Istoria Bucureștilor*, ediția a II-a, 1998, p. 340–347.

¹⁶ Paul Cernovodeanu și Nicolae Vătămanu, în *București*, III, 1966, p. 36, nota 2.

bisericii II au fost refolosite la construcția nouă, concomitent cu cele noi de $0,23 \times 0,14 \times 0,04$ m, fiind legate cu un mortar de var dur, cu aspect de ciment ce avea rosturile de $0,02 \times 0,03$ m.

Pentru a se putea realiza translarea *bisericii III* pe un cadru purtător din beton armat, fundațiile celor trei biserici au fost distruse prin demolare.

II. BISERICA SF. ION NOU

Biserica a fost construită în anul 1756 de Ioniță Croitorul, staroste de boiangii, pe un loc al Bisericii Domneștii de Jos, situat la poalele dealului pe care se întindea odinioară via domnească. În documentul mitropoliei din 12 august 1766 este numită „*Sf. Ioan cel Nou din podul Șerban-Vodă*“. Pe la anul 1790 a fost restaurată de vornicul Pârșcoveanu, fiind cunoscută după această dată și sub numele de „*biserica Sf. Ioan a Pârșcoveanului*“¹⁷. În catagrafia din anul 1798, mahalaua Sf. Ioan Nou este înregistrată cu 76 de case¹⁸.

În anul 1818 a fost refăcută și reparată după marele incendiu din 1847, apoi în 1878 când a fost și pictată și în anul 1890.

A fost renovată în anul 1935 de arhitectul S. Bereu. Fiind avariata de bombardamente, a fost reparată în anul 1948¹⁹ și după cutremurul din 1977²⁰.

Biserica are formă de navă cu un pridvor închis și altul deschis și două turle sprijinite pe câte o bază cubică: una pe naos-pronaos, cealaltă cu rol de clopotniță pe pridvorul închis.

Situată la intersecția Bd. G. Coșbuc cu Bd. 1848, a fost trasată în anul 1986 la o distanță de 23 m, pe direcția 37° NNE²¹, în Bd. I.C. Brătianu (fost Bd. 1848), nr. 39.

Supravegherea arheologică (29 martie – 9 mai 1986) a constatat în urmărirea evacuării manuale a pământului din interiorul bisericii până la adâncimea de 3,50 m și mecanice în exterior, în vederea construirii cadrului purtător și a căii de rulare. Cu această ocazie s-au descoperit date stratigrafice, geomorfologice și arhitectonice care completează sau modifică complet informațiile oferite de documentele publicate până acum.

Evacuarea pământului s-a efectuat în trei etape:

a. S-a scos pământul din biserică până la adâncimea de 1,10 m, pentru turnarea cadrului purtător din beton armat.

b. S-a evacuat pământul din biserică și din jurul ei până la -3,50 m²².

c. S-a excavat pământul pe traseul căii de rulare până la -2,70 m.

Pe suprafața bisericii până la adâncimea de 1 m s-au constatat următoarele:

La adâncimea de 0,36 m s-a găsit un pavaj din mozaic (marmură albă pe fond negru) indicând un nivel anterior de funcționare al bisericii. Acesta fusese spart în mai multe zone din naos și pronaos din motive care vor fi arătate pe parcursul prezentării rezultatelor observațiilor arheologice.

¹⁷ Ionescu-Gion, în *op. cit.*, Buc., 1899, p. 198.

¹⁸ *Ibidem*, p. 341.

¹⁹ N. Stoicescu, în *op. cit.*, p. 290 și bibl.

²⁰ Lidia Anania și colab., în *op. cit.*, p. 156–158.

²¹ Eugen I. Iordăchescu, *Traslația construcțiilor*, Buc., 1986.

²² În interiorul bisericii cotele sunt raportate față de nivelul de călcare „cota 0“ al pavajului existent în anul 1986, înaintea începerii lucrărilor pregătitoare translării. Acesta se afla la 0,80 m deasupra nivelului de călcare al curții bisericii.

La adâncimea de 0,48 m s-a observat că cei patru stâlpi din beton armat ce susțineau bolta naosului erau racordați cu o grindă din același material, pătrată în plan, având 0,40 m înălțime și 1 m lățime.

Sub pavajul din mozaic, s-a găsit o rețea de țevi ce făceau parte din primul sistem de încălzire, prin pavaj, al bisericii, alimentat de o centrală proprie aflată în partea sudică a pridvorului închis.

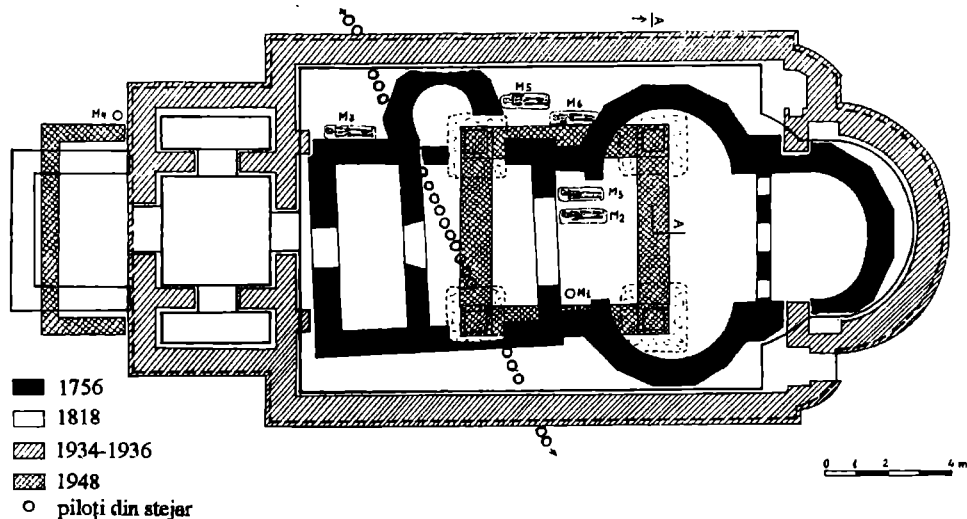

Fig. 4 – Bis. Sf. Ioan. Nou. Plan de situație al descoperirilor.

S-a constatat că biserica pentru care se făceau pregătirile pentru translare (*biserica III*) era de fapt un edificiu nou, construit în anii 1934–1936, din cărămidă de presă de $0,27 \times 0,13 \times 0,07$ m, peste fundația și o mică porțiune din elevația unei biserici mai vechi (*biserica II*), tot în formă de navă, zidită în anul 1818, conform izvoarelor scrise (Fig. 4). Zidurile în elevație ale *bisericii II*, având 0,90 m grosime, din cărămidă de $0,24 \times 0,13 \times 0,04$ m cu rosturi de $0,02 \times 0,03$ m din mortar friabil, se aflau la cote variind între -0,60 m între pronaos și pridvorul închis și -0,80, -0,95 m în părțile laterale și spre altar. Variația cotelor păstrate se datorează probabil stării diferite de conservare a zidăriei, în momentul reutilizării lor ca fundație pentru *biserica III*. De altfel, cu ocazia dezvelirii fundațiilor *bisericii II* s-a observat că exteriorul acestora fusese reparat în mai multe zone, mai ales pe latura nordică, prin plombare cu cărămidă de presă și mortar de var, operație efectuată înainte de începerea construirii zidurilor *bisericii III*. De asemenea s-a constatat că zidurile *bisericii III* nu suprapuneau perfect pe cele ale *bisericii II*, deși la cota de suprapunere ele aveau aceeași grosime (Fig. 5). Este probabil vorba de o subtilitate pe care nu o putem explica sau de o eroare constructivă.

La 5 m vest de catapeteasma *bisericii III*, între peretele nordic al naosului și cadrul de beton armat al stâlpilor turlei naosului, zăcând în parte și pe fundația *bisericii II*, nesuprapusă în totalitate de construcția nouă, începând de la -0,80 m până la -1,10 m s-au găsit schelete umane reînhumate. Această situație stratigrafică arată

că reînhumarea lor aici s-a făcut în intervalul dintre construirea și darea în folosință a *bisericii III*. Analiza antropologică efectuată a identificat scheletele a 40 de subiecți aflate într-o stare slabă de conservare. Dintre acestea, 16 au aparținut unor bărbați decedați între 30 și 50 de ani, 11 unor femei decedate între 20 și 30 de ani, 6 unor copii între 6 și 14 ani și 7 la care nu s-a putut determina sexul și vârsta. De remarcat este observația privind marea uzură dentară (gr. IV), asociată cu frecvența cariilor de colet. Din punct de vedere tipologic se încadrează în formele obișnuite ale tipului europoid din Câmpia Munteniei ²³.

Pridvorul deschis al *bisericii III*, avea baza fundației din dale de calcar țesute cu fragmente de pavaj din mozaic (marmură albă pe fond negru), peste care se afla un zid de 0,50 m înălțime realizat din cărămizi vechi, de $0,26 \times 0,14 \times 0,05$ m, unele cu frescă pe ele, legate cu mortar de var, deasupra căruia fuseseră zidite câteva rânduri din cărămidă de presă și mortar. Constatarea că zidăria lui nu se țese cu cea a pridvorului închis, precum și întrebuintarea la construirea fundației lui a unor materiale mai vechi, găsite cu ocazia săpării gropilor pentru turnarea cuzinețelor stâlpilor de susținere a turlei naos-pronaos, arată că a fost ridicat ulterior, și anume cu ocazia reparațiilor făcute în anul 1948.

b. După turnarea cadrului purtător a cărui bază se afla la -1,00 m de la nivelul de funcționare din anul 1986 s-a trecut la evacuarea pământului din biserică până la adâncimea de 3,50 m, operație necesară pentru turnarea căii de rulare și a montării sistemului de transport al edificiului ²⁴.

Sub pridvorul deschis al *bisericii III* s-a găsit fundația pridvorului deschis al *bisericii II*. Era o construcție ulterioară, adosată peretelui exterior al pronaosului închis, la zidirea căreia se folosiseră cărămizi cu frescă pe ele, recuperate de la o biserică demolată.

Fundația *bisericii II* nu a avut tiranți. Ea se sprijinea pe un pat format din patru rânduri de piloți din stejar impermeabilizat, între care se pusese la partea superioară, pe o înălțime de 0,30 m mortar de var și nisip. Avea două trepte în exterior și lățimea la bază între 1,28 și 1,36 m (Fig. 5).

În interiorul *bisericii II*, la adâncimea de 1,14–1,20 m au apărut zidurile unei biserici mai vechi, construite din cărămidă de $0,26 \times 0,14 \times 0,05$ m legată cu mortar de var (*biserica I*), care a fost identificată cu biserica construită de Ioniță Croitorul în anul 1756. A fost păstrată în elevație pe circa 0,45 m de la nivelul ei ultim de funcționare. Avea planul trilobat cu abside polifatetate, cu gropniță, pridvor și turn-clopotniță pe latura nordică a pronaosului (Fig. 4). Fusesse pictată în frescă, resturile acesteia (partea inferioară a faldurilor realizate cu ocru, galben, maro și negru), au fost identificate pe toată lungimea pereților, în pridvor și în turnul-clopotniță.

În dreptul turnului s-a constatat existența unui zid de numai 0,50 m grosime, orientat E-V, care adosează peretele vestic al pronaosului acoperind fresca originală. Era construit într-o tehnică și cu o cărămidă diferită de cea folosită la restul bisericii. Ridicarea lui s-a făcut în scopul dezafectării turnului-clopotniță în urma avariilor suferite la cutremurul din anul 1802. Pe parcursul dezvelirii zidurilor *bisericii I*, s-au observat numeroase fisuri dar cele mai largi erau pe latura nordică, în zona pridvorului și a turnului-clopotniță.

²³ Laurenția Georgescu, *Cercetări antropologice pe șantierul arheologic bucureșten, în Cercetări arheologice în București*, IV, 1992, p. 140.

La 1,79 m adâncime s-au găsit resturile unui pavaj din dale de formă pătrată cu latura de 0,50 m și grosimea de 0,065 m din calcar cenușiu deschis. Un alt pavaj din cărămizi de $0,215 \times 0,217 \times 0,05$ m legate cu mortar de var, s-a descoperit la -1,92 m. Acesta reprezintă primul nivel de funcționare a *bisericii I* aflat cu 0,40 m mai jos decât pragul dintre pridvor și pronaos.

În gropnița *bisericii I* au fost descoperite trei morminte și în exteriorul ei alte patru dintr-un cimitir care a funcționat în jurul bisericii.

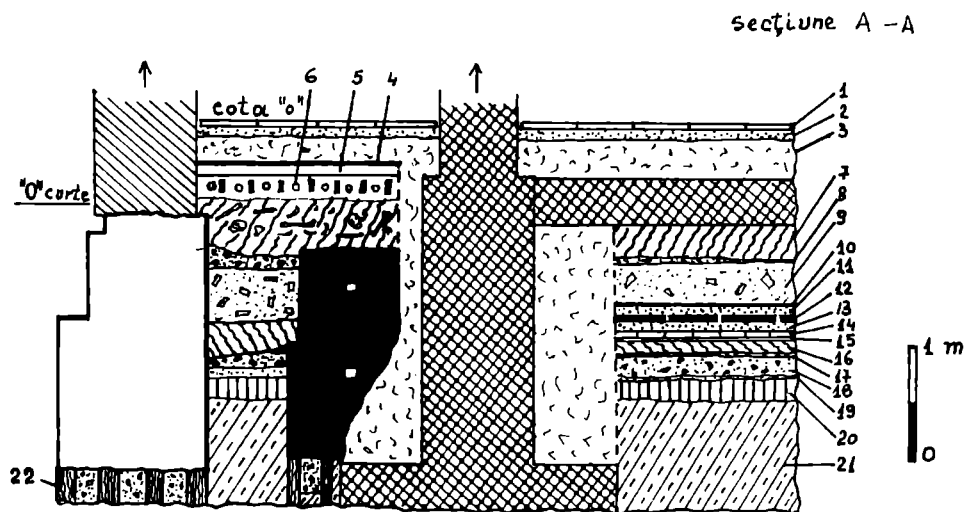

Fig. 5 – Biserica Sf. Ioan Nou.

Profilul transversal al jumătății nordice a naosului bisericii translate.

Mormântul 1. Reînhumare la -2,55 m.

Mormântul 2. Schelet „in situ” la -2,60 m cu piatră de mormânt, fără inscripție.

Mormântul 3. Schelet „in situ” la -2,62 m cu piatră de mormânt, fără inscripție.

Mormântul 4. Reînhumare la -2,64 m făcută cu ocazia săpării șanțului pentru construirea fundației *bisericii II*.

Mormântul 5. Schelet „in situ” la -2,50 m tăiat de groapa săpată pentru turnarea cuzinetului din partea nord-vestică. A avut o cruce din calcar ($\hat{I} = 0,585$ m; $l = 0,195$ m; $gr = 0,092$ m) cu inscripție în limba slavonă și anul 1794 (7---) scris cu cifre arabe.

Mormântul 6. Schelet „in situ” la -2,55 m. Avea o cruce din calcar ($\hat{I} = 0,90$ m; $l = 0,225$ m; $gr = 0,09$ m) care avea gravată în partea de sus o rozetă și dedesubt o inscripție în limba română cu alfabet chirilic, nedată.

Mormântul 7. Reînhumare la -2,37 m.

Scheletele „in situ” erau în decubit dorsal, cu mâinile pe abdomen, picioarele întinse. La nici un mormânt nu s-a găsit inventar.

Pe tot traseul, s-a constatat că fundația *bisericii I* a fost zidită pe un pat din piloți de stejar, arși în prealabil pentru impermeabilizare. Piloții erau dispuși pe trei rânduri la 0,14 m distanță între ei și 0,27–0,30 m între rânduri. Aveau o înălțime de 1,30 m și diametrul între 0,05 și 0,08 m. Fuseseră bătuți în pământ pe 1 m din

înălțimea lor, iar restul de 0,30 m din partea lor superioară inclusă într-un mortar de var, peste care s-a zidit fundația *bisericii I*.

La baza fundației *bisericii I*, între fundațiile acesteia și ale *bisericii II* precum și în exteriorul ei, pe ambele laturi s-a descoperit un șir de piloți din stejar impermeabilizat, cu diametre cuprinse între 0,28 și 0,35 m și înălțimea de 1,65 m. Distanța dintre ei era între 0,05 și 0,15 m. La extragerea din pământ nu prezentau urme de descompunere. Aceștia fuseseră plantați în pământul mlăștinos cu mult timp înainte de construirea *bisericii I*, afirmație bazată pe observația că unul din piloți se află cu jumătate din diametrul lui sub fundație, suprafața aceasta fiind mai scundă cu 0,10 m decât cealaltă rămasă în exteriorul zidului.

Cu ocazia extragerii din pământ a piloților au fost antrenate la suprafață numeroase fragmente de oase de animale, scânduri, surcele, lemn carbonizat și fragmente de vase din ceramică uneori smălțuită.

La demolarea zidurilor *bisericii I* s-a constatat atât la fundație cât și la zidurile în elevație, prezența orificiilor rectangulare rămase goale în urma putrezirii tiranților din lemn.

Stratigrafic, pe axul transversal din naos s-a înregistrat următoarea situație (Fig. 5);

1. Pavaj din dale de piatră de 0,06 m grosime, pus în anul 1948. A aparținut ultimei faze de funcționare a *bisericii III* fiind demontat înainte de începerea lucrărilor de translare.

2. Pat de nisip pentru pavajul de piatră cu o grosime de 0,10 m.

3. Strat de umplutură de 0,20 m grosime din nisip, mortar de var, fragmente de cărămidă, format în timpul reparațiilor făcute în anul 1948.

4. Pavaj din mozaic, gros de 0,04 m. A fost turnat în anul 1936.

5. Pat de ciment pentru pavajul din mozaic de 0,08 m grosime.

6. O rețea de țevi din metal de la instalația de încălzire prin pavaj a *bisericii*

III.

7. Pământ de umplutură de 0,74 m grosime în care au fost înmormântate secundar osemintele din jumătatea nordică a naosului.

8. Lentilă de mortar formată în timpul construcției *bisericii II* de 0,15 m lângă pereți și de 0,02 m în centru.

9. Strat de 0,40 m grosime din cioburi de cărămidă, fragmente de frescă, moloz și pământ format cu ocazia demolării *bisericii I*.

10. Lentilă de mortar de 0,02 m grosime ce constituie restul rosturilor unui pavaj demontat la demolarea *bisericii I*.

11. Strat de nisip curat de 0,08 m grosime care a reprezentat patul pavajului demontat.

12. Pavaj din dale de calcar de 0,065 m grosime.

13. Pat din nisip de 0,08 m grosime pentru pavajul din dale.

14. Pavaj din cărămizi.

15. Lentilă din nisip și mult var de 0,03 m grosime ce reprezintă suportul-liant pentru pavajul din cărămidă.

16. Strat de nivelare de 0,15–0,17 m grosime de culoare gălbuie care conține fragmente mici de cărămidă și de cărbuni.

17. Lentilă de 0,04 m din var și granule de pământ, formată în timpul aplicării pe pereți a suportului pentru pictura în frescă.

18. Strat de pământ negricios gros de 0,17 m, care are în compoziție mortar, cărbuni și foarte multe fragmente de cărămidă, format în timpul construcției bisericii.
19. Lentilă din nisip formată în faza aducerii acestuia în șantier, având o grosime de 0,02 m în interiorul bisericii I și 0,10 m între fundațiile bisericilor I și II.
20. Strat de pământ de mlaștină, de culoare cenușie-albăstruie, gros de 0,13 m.
21. Strat de turbă de culoare neagră în care s-a observat prezența fragmentelor ceramice, a oaselor de animale, scânduri și surcele, cărbune de lemn, etc. S-a format după ce a fost plantat rândul de piloți.

Cu ocazia excavațiilor făcute în exteriorul bisericii s-au observat în partea sudică la circa 4 m distanță, fundațiile blocului demolat după avariile suferite în timpul bombardamentelor din al doilea război mondial. Acela, ca și cel construit după 1986 ascundea biserica în spatele lui. În partea nord-estică a bisericii, unde s-a construit calea de rulare și amplasamentul definitiv, sub straturile de umpluturi de la demolările făcute de-a lungul timpului s-au găsit pari asemănători celor de sub biserica I, plantați fără o ordine anume în stratul de pământ de mlaștină și în cel de turbă, în scopul fixării terenului. Au fost interceptate mai multe gropi ce conțineau oseminte umane reînchinate. De asemenea au fost dezvelite și distruse pivnițele unor clădiri construite din cărămidă de presă probabil tot în perioada interbelică. Acestea plombau fundații și pivnița unei clădiri de la începutul secolului al XIX-lea. La câțiva metri vest de str. Sf. Ioan Nou s-a surprins malul vechi al Dâmboviței, în care straturile castaniu și de loess se află în depunere geologică normală.

Desele modificări ale cursului Dâmboviței pe teritoriul bucureștean au determinat pe locuitorii riverani să bată pari și piloți la marginea apei pentru a stăvilă eroziunea malurilor și inundațiile²⁴. Pe vremea lui Mihai Viteazul, Dâmbovița curgea pe lângă palatul domnesc (Curtea Veche). În septembrie 1640, episcopul catolic Petru Bogdan Baksici, vizitând Bucureștii afirmă că palatul e făcut la malul gârlei, o parte a lui fiind chiar pe gâră²⁵. Orientarea șirului de piloți descoperiți cu ocazia excavațiilor făcute pentru translarea bisericii Sf. Ioan Nou, arată că apa care izbea malul înalt, curgea dinspre vest aceasta fiind în realitate Dâmbovița și nu Bucureștioara cum înclină unii să creadă, care venea dinspre nord²⁶. De altfel, pe planurile orașului București din 1770, 1791, 1856 și ultimul pentru regularizarea și canalizarea râului Dâmbovița întocmit în 1877 de către ing. Cerchez²⁷, se observă că Dâmbovița, curgând dinspre Curtea Veche, făcea un cot de aproape 90° spre sud, undeva la vest de calea Șerban Vodă (actualul bulevard I. C. Brătianu). Deci, plantările sistematice de piloți și de pari în zona unde mai târziu s-a construit biserica Sf. Ioan Nou au determinat modificarea traseului Dâmboviței care, până probabil la începutul secolului XVII curgea la câțiva metri vest de actuala stradă Sf. Ioan Nou, cum indică situația stratigrafică. O vreme suprafața respectivă a reprezentat pentru orașul în formare un loc de aruncare al gunoaielor menajere. Cu timpul pe locul fostei alpii, din mălul depus și gunoaielor menajere s-au format straturile cenușiu-albăstrui și de turbă.

²⁴ Gh. Cantacuzino, *Cercetările arheologice în zona dintre Dealul Patriarhiei și Dealul Mihai Vodă*, în *Materiale și Cercetări Arheologice*, 8, 1962, p. 780, fig. 13; Alexandru Cebuc, *Canalizarea Dâmboviței, în Probleme editare bucureștene*, 1966, p. 119 și 138.

²⁵ I. Ionescu-Gion, în *op. cit.*, ediția a II-a, p. 101.

²⁶ Lidia Anania și colab., în *op. cit.*, p. 158.

²⁷ Alexandru Cebuc, în *op. cit.*, p. 139–141.

Pe acest teren instabil s-a construit în anul 1756 *biserica I*. Pentru mai multă stabilitate, aceasta a fost zidită peste un pat din piloți și mortar de var. Șubrezenia terenului precum și faptul că pânza freatică era mai la suprafață (în mai 1986 se afla la - 1,45 m de la primul ei nivel de funcționare), a determinat efectuarea mai multor reparații cu care ocazie s-a înălțat și nivelul de funcționare din interiorul bisericii. Astfel, pavajul din cărămidă montat în 1756 este acoperit în 1790 cu un pavaj din dale de calcar. După cutremurul din 1802 se blochează accesul prin pronaos în turnul-clopotniță prin construirea unui zid fals și se înalță podeaua cu un pavaj care a fost demontat la demolarea bisericii care a avut loc înainte de anul 1818. În jurul bisericii a funcționat un cimitir ale cărui morminte au fost descoperite cu prilejul săpării șanțurilor pentru construirea fundațiilor bisericii II și ale construcțiilor învecinate, osemintele lor fiind reînhumate în curtea bisericii.

În anul 1818 s-a construit pe același loc *biserica II*, de dimensiuni mai mari, în formă de navă care, a înscris resturile *bisericii I*. Și la construirea acesteia se ține seama de prezența terenului fostei mlaștini, fundațiile fiind zidite tot pe pat de piloți și mortar. Ulterior, i s-a construit pridvorul deschis din cărămidile recuperate probabil de la *biserica I*. În jurul ei n-a fost cimitir. Nu s-a surprins nici un nivel de funcționare, care oricum trebuia să acopere zidurile *bisericii I*, acesta sau acestea fiind distruse cu ocazia montării țevilor pentru instalația de încălzire prin pavaj a *bisericii III*. Înainte de anul 1934 a fost demolată.

În anii 1934–1936 se construiește *biserica III*, reutilizându-se fundația *bisericii II*. În jumătatea nordică a naosului sunt reînhumate oseminte umane care nu provin, așa cum rezultă din cele prezentate, dintr-un cimitir al bisericilor anterioare. Avariată de bombardamente, biserica este supusă în anul 1948 unor reparații capitale care constau în reconstruirea turlei de pe naos și construirea pridvorului deschis. Pentru sprijinirea turlei se toarnă acum patru stâlpi din beton armat. Cu ocazia săpării gropilor pentru turnarea cuzinetilor stâlpilor au fost străpunse pavajele și zidurile *bisericii I*. Din materialele recuperate a fost zidită fundația pridvorului deschis. Pentru acoperirea pavajului din mozaic spart cu ocazia lucrărilor, se înalță nivelul de funcționare în interiorul bisericii cu 0,36 m și se montează un nou pavaj din dale de piatră.

Archaeological discoveries on transition sites (Part. II)

On the occasion of the earth evacuations for the transition of the Saint Elie Rahova Church (built in 1838), the foundation and a small part of the elevation of the previous church from 1738, and also remains of a XVII th century church foundations were discovered. 49 tombs were also found.

On the Saint John the New church transition site it was noticed that the church that was to be moved was, in fact, a new construction, dating from between the years 1934–1936. This new church had been built on the basements of an older church, from 1818. Inside these, the foundations and a part of the elevation were discovered of a church risen in 1756. The ancient course of the Dambovitza river was also re-traced, dating from before the sewerage works undergone by the end of the XIX th century.